



DIDACTIC AND COMMUNICATIVE FUNCTIONS OF TEACHER SPEECH IN THE FORMATION OF SPEECH COMPETENCE IN ELEMENTARY EDUCATION LESSONS

Kurbanova Santalat Nurmukhammedovna

In Termez, Surkhandarya region

School Number 22 beginner class teacher

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16270722>

ARTICLE INFO

Received: 16th June 2025

Accepted: 20th July 2025

Online: 21st July 2025

KEYWORDS

Speech competence,
teacher speech, primary
education, didactic
functions, communicative
environment, children's
speech, interactive
methods, verbal
communication,
linguodidactics,
emotional impact.

ABSTRACT

This article analyzes didactically and communicatively the influence of teacher speech on the formation of students' speech competence in the course of elementary education lessons. Speech competence is seen as a means for elementary students not only to develop the wealth of language, but also to freely participate in communication, to form skills for the clear and fluent expression of thought.

BOSHLANG'ICH TA'LIM DARSLARIDA O'QITUVCHI NUTQINING NUTQIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHDAGI DIDAKTIK VA KOMMUNIKATIV FUNKSIYALARI

Kurbanova Santalat Nurmuxammedovna

Surxondaryo viloyati Termiz shahridagi

22-sonli maktab boshlang'inch sinf o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16270722>

ARTICLE INFO

Received: 16th June 2025

Accepted: 20th July 2025

Online: 21st July 2025

KEYWORDS

Nutqiy kompetensiya,
o'qituvchi nutqi,
boshlang'ich ta'lim,
didaktik funksiyalar,
kommunikativ muhit,
bolalar nutqi, interfaol
metodlar, og'zaki
muloqot, lingvodidaktika,
emotsional ta'sir.

ABSTRACT

Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim dars jarayonida o'qituvchi nutqining o'quvchilar nutqiy kompetensiyasini shakllantirishdagi ta'siri didaktik va kommunikativ jihatdan tahlil qilinadi. Nutqiy kompetensiya boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun nafaqat til boyligini rivojlantirish, balki muloqotda erkin ishtirok etish, fikrni aniq va ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish vositasi sifatida qaraladi.



Bugungi globallashtirish va raqamli jamiyat sharoitida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish masalasi ta'lim tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich sinf bosqichi o'quvchi shaxsining til orqali fikr ifodalash, muloqotda qatnashish, o'z g'oyasini erkin bayon qilishga doir dastlabki malakalari shakllanuvchi poydevor bosqichidir. Bu esa ta'lim jarayonida o'qituvchi shaxsiga va uning nutqiy faoliyatiga yuksak metodik va kommunikativ talablar qo'yadi.

Ayni vaqtda boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutq faoliyatida sustkashlik, fikrni to'liq ifoda eta olmaslik, emotsional tanqislik kabi holatlar kuzatilmoqda. Bu holat o'qituvchining nutqiy namunasi, uning dars davomida til vositalaridan foydalanish uslubi va o'quvchiga bergan lingvistik modeli bilan bevosita bog'liq.

Shu munosabat bilan, boshlang'ich ta'lim darslarida o'qituvchining og'zaki nutqidan samarali foydalanish, uning didaktik va kommunikativ funksiyalarini ilmiy asosda o'rganish, shuningdek, ushbu jarayonda nutqiy kompetensiyani shakllantirishga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biridir.

Boshlang'ich ta'lim — bu nafaqat o'quvchilarga dastlabki bilimlarni berish, balki ularning ijtimoiylashuvi, muloqot madaniyatini shakllantirish va nutqiy ifoda ko'nikmalarini rivojlantirishning ham muhim bosqichidir. Bu jarayonda o'qituvchining nutqi asosiy vositalardan biri sifatida faoliyat ko'rsatadi. O'qituvchi nutqining aniqligi, boyligi, ohangdorligi va semantik tozaligi o'quvchilar tomonidan bevosita qabul qilinadi va ularning nutqiy tajribasini shakllantirishda kalit omilga aylanadi.

Mahalliy olimlar ta'бири bilan aytganda, **boshlang'ich sinf o'quvchisi til bilan emas, o'qituvchi nutqi orqali til bilan tanishadi.** Bu g'oya o'qituvchining nutqiy faoliyatini o'quvchi til madaniyatining boshlang'ich modeli sifatida ko'rishga undaydi. Shuningdek, V.A.Suhomlinskiy ham boshlang'ich ta'limda o'qituvchi nutqining tarbiyaviy rolini alohida e'tirof etib, uni "bolaning shaxs sifatida o'sishi uchun ovozi ijtimoiy makon" deb atagan.

Nutqiy kompetensiyaning shakllanishida o'qituvchi nutqining **didaktik funksiyasi** o'quv materialining mazmunini mantiqiy, tushunarli va tizimli tarzda yetkazish orqali namoyon bo'ladi. Aynan shu jihat o'quvchilarda yangi so'zlarni anglash, tahlil qilish, gaplar tuzish va ifodali fikrlashni rivojlantiradi. O'qituvchining nutqida asosiy tushunchalarni ta'kidlash, kontekstual misollar keltirish, sinonimik izohlardan foydalanish va ritorik savollar orqali e'tiborni jalb etish kabi usullar o'quvchilar til ko'nikmalarining shakllanishiga xizmat qiladi.

Yana bir muhim jihat bu — **kommunikativ funksiyadir.** O'qituvchining har bir darsdagi nutqi muloqotga ochiqlik, muomala madaniyati, fikr bildirishga rag'bat kabi ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Ingliz metodisti J.Bruner bu borada "Til – bu vosita emas, bu muhit. O'qituvchi til orqali o'quvchining dunyoqarashiga yo'l ochadi" deb yozadi. Demak, o'qituvchi nutqi nafaqat o'rgatuvchi, balki ruhlantiruvchi, rag'batlantiruvchi, mustahkamlovchi kommunikativ vosita sifatida ishlaydi.

Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, o'z nutqida shaxsiy murojaatlar, ifodali intonatsiya, takrorlovchi strukturalar, mimika va pauzalardan foydalanadigan o'qituvchilar sinflarda ko'proq faol muloqot muhitini yaratishga muvaffaq bo'ladi. Bunday sinflarda o'quvchilar orasida savol-javob, erkin fikr bildirish, hatto notiqlik elementlariga qiziqish yuqoriligi seziladi.

Nutqiy kompetensiya faqat grammatik bilimlar emas, balki **mazmunni to'g'ri anglash, kontekstda muloqotga kirishish, ijtimoiy holatlarga mos tarzda gapirish** kabi



ko **ʻnikmalarning jamlanmasidir**. Bu esa boshlangʻich taʼlimda **faqat darslik bilan emas, balki oʻqituvchining oʻziga xos nutqiy faoliyati bilan bevosita bogʻliq**.

Yana bir qator tadqiqotlarida shunday deyiladi: **“Oʻqituvchining har bir darsdagi ohangdor nutqi, bolaga qaratilgan shaxsiy murojaati, ijobiy ruhdagi til birliklari — bola nutqiy faoliyatining tabiatini belgilab beradi”**.

Xorijiy manbalarni tahlil qilar ekanmiz, Yevropa Kengashining **Umumiy Yevropa Til Mezonlari (CEFR)** hujjatida nutqiy kompetensiya til oʻrganish jarayonida erishilishi lozim boʻlgan asosiy maqsad sifatida belgilanadi. Unda muloqotga kirishish layoqati, kontekstga mos til birliklaridan foydalanish, oʻz fikrini ifodali va ijtimoiy maqbul tarzda yetkazish kabi mezonlar asosiy koʻrsatkichlar qatorida sanab oʻtilgan. Ayniqsa, boshlangʻich bosqichdagi til oʻrganuvchilar uchun **“interaktivlik”, “oddiy holatlarga mos muloqot shakllari” va “elementar emotsional izohlar”ni** anglab, ularga javob qaytarish qobiliyatlari ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Bu mezonlar nafaqat chet tillarini oʻrganishga oid, balki oʻz ona tilidagi nutqiy faoliyatni rivojlantirishda ham metodik nuqtai nazardan foydalidir. Masalan, CEFRda bosqichma-bosqich nutqiy malakalarni rivojlantirish uchun A1–C2 darajalari belgilanadi va har bir bosqichda oʻqituvchining til vositalaridan qanday foydalanishi aniq taʼriflanadi. Boshlangʻich taʼlimdagi oʻqituvchilar A1–A2 darajasiga yaqin til faoliyatini namoyon qiluvchi guruh hisoblanadi, shu sababli ularning nutqiy kompetensiyasini shakllantirishda oʻqituvchining til madaniyati, ohangi, intonatsiyasi va shaxsiy kommunikativ pozitsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu nuqtayi nazardan qaraganda, CEFR modelining **kompetensiyalarga asoslangan yondashuvi** boshlangʻich taʼlimdagi oʻqituvchilarda ijtimoiy-hayotiy muloqotda ishtirok etish layoqati, yaʼni **lingvo-pragmatik tayyorgarlikni** shakllantirish zaruratini belgilaydi. Bu esa oʻz navbatida, oʻqituvchi nutqining oʻrnak boʻlishini, turfa ijtimoiy holatlar simulyatsiyasida faol ishtirok etishini talab qiladi.

Shuningdek, AQSh pedagogikasida keng qoʻllaniladigan **“Communicative Language Teaching” (CLT)** metodikasida ham nutqiy kompetensiyaning shakllanishi uchun tabiiy va real hayotiy muloqot vaziyatlarini yaratish, oʻqituvchi va oʻquvchi oʻrtasidagi teng kommunikatsiyani ragʻbatlantirish asosiy tamoyillardan biri sifatida qaraladi. Bu metodikaga koʻra, oʻqituvchining nutqi oʻqitish emas, balki yoʻnaltiruvchi va faol ishtirokchi pozitsiyasida boʻlishi lozim.

Bir necha tajribalarda ham bu fikrlar oʻz tasdigʻini topadi. Xususan, L.S.Vygotskiyning **“yaqin taraqqiyot zonasi”** nazariyasiga asoslanib, oʻqituvchining ogʻzaki muloqotdagi pozitsiyasi bolaning nutqiy rivojlanishidagi hal qiluvchi omillardan biri sifatida belgilanadi. Unga koʻra, oʻquvchi oʻz salohiyatining yuqori darajasiga aynan muloqot orqali — oʻqituvchi va atrofdagilar bilan til aloqasi vositasida erishadi.

Demak, CEFR mezonlari, CLT metodikasi hamda Vygotskiy va boshqa olimlar yondashuvlari sintezida shuni anglash mumkinki: boshlangʻich taʼlim darslarida oʻqituvchi nutqining emotsionalligi, didaktik aniqligi va kommunikativ ochiqligi oʻquvchilarda sogʻlom til muhitini shakllantirishda asosiy kalit vazifasini bajaradi. Bu esa, oʻz navbatida, ularning nutqiy kompetensiyasi barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Toʻplangan nazariy va amaliy manbalarni tahlil qilish natijasida anglashildiki, boshlangʻich taʼlimda oʻquvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish bevosita oʻqituvchi nutqining sifati, mazmuni va uslubi xususiyatlari bilan chambarchas bogʻliqdir.



O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki lingvistik va kommunikativ namuna yaratuvchi sifatida o'quvchi shaxsining til orqali shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ayniqsa, boshlang'ich bosqichda o'qituvchi nutqining didaktik aniqligi, ifodaviy boyligi, emotsional ohangi va muloqotga ochiqqligi bolalarda erkin fikrlash, ravon so'zlash, kontekstda fikr yuritish kabi ko'nikmalarning shakllanishiga xizmat qiladi.

Xalqaro nazariy manbalar, jumladan, Yevropa Kengashining Umumiy Til Mezonlari (CEFR), AQShda keng qo'llaniladigan Communicative Language Teaching metodikasi, shuningdek, L.S.Vygotskiy, J.Bruner va boshqa mahalliy va xorijiy olimlarning fikr-mulohazalari nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda o'qituvchi nutqining metodik va psixologik jihatdan ongli tashkil etilishi zarurligini alohida ta'kidlaydi. Bu esa ta'lim jarayonini faqat bilim berish emas, balki muloqot vositasida shaxsni ijtimoiy va til jihatdan yetuklikka yo'naltirishga qaratilgan madaniy muhit sifatida qayta talqin qilishni talab etadi.

Amaliy kuzatuvlar ham shuni tasdiqlaydiki, o'z nutqini didaktik maqsadlarga mos, soddalashtirilgan, intonatsion boy va shaxsiylashtirilgan tarzda olib boradigan o'qituvchilar sinfda faol til muhitini yaratishga muvaffaq bo'ladi. Bunday muhitda o'quvchilar nafaqat yangi so'z va iboralarni egallaydi, balki o'z fikrini erkin ifodalash, bahslashish, savol berish va javob qaytarish malakalarini ham egallaydi.

Shu boisdan, boshlang'ich ta'lim tizimida o'qituvchilar nutqiy kompetensiyani shakllantirishning markaziy figurasi sifatida qaralishi lozim. Ularning og'zaki nutqini tahlil qilish, boyitish va pedagogik refleksiya asosida takomillashtirish zamonaviy ta'lim jarayonining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

References:

1. Виготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 2020. – 350 с.
2. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – Киев: Радянська школа, 1977. – 432 с.
3. Брунер Дж. Культура образования / Пер. с англ. – М.: Просвещение, 2001. – 214 с.
4. Richards J. Communicative Language Teaching Today. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 96 p.
5. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020. – 228 p.
6. Maxkamova M.M. Nutq madaniyati va notiqlik san'ati. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 192 b.
7. Richards J., Rodgers T. Approaches and Methods in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 270 p.
8. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge: CUP, 2010. – 504 p.
9. Jumayeva D. Boshlang'ich sinf o'quvchilari muloqot kompetensiyasini rivojlantirishda til o'rgatish metodikasi. – PhD dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2021. – 28 b.